

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПОЧУТТІВ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИКИ

*к. пед. н., доцент Н. А. Овчаренко,
студентка V курсу Д. Хіглова*

Формування культури особистості в умовах поглиблення дії нових тенденцій соціокультурного розвитку країни є однією з найважливіших соціальних проблем і визначає рівень етичного та

духовного прогресу суспільства. Тільки в культурній атмосфері можна виховати людину, яка прагне до самореалізації й володіння почуттям соціальної відповідальності, уміє критично мислити та цінувати духовні й матеріальні багатства, накопиченні людством, поважати людину, чутливу до світу, що постійно змінюється, і здатну творчо збагатити її.

Актуальність розробки і вирішення даної проблеми визначається і тим, що вивчення та аналіз шкільної практики засвідчує наявність суперечностей між інтелектуальним та емоційним розвитком особистості, рівнем знань та емоційним сприйняттям учнів. Психологами й педагогами відмічено, що емоційні процеси займають важливе місце у формуванні особистості дитини, а культура почуттів є складовою частиною духовної культури. Почуття допомагають розкрити внутрішній світ людини, впливають на її вчинки, відіграють роль регуляторів людського спілкування.

Проблемою формування культури почуттів займалися Ю.Б. Алієв, О. О. Апраксина, В. О. Сухомлинський, А. С. Макаренко, О. М. Леонтьєв, В. С. Мухіна, С. А. Рубінштейн, Б. Т. Лихачов, Б. М. Теплов, В. М. Шацька, П. М. Якобсон. Але незважаючи на те, що проблема формування культури почуттів вивчена досить глибоко, існує ряд питань, які потребують вивчення.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати дидактичні умови формування культури почуттів молодших шклярів на уроках музики.

Науковці визначають культуру почуттів, як ступінь суспільного розвитку почуттів, емоційності, а самі почуття – як продукт життєвого досвіду особистості, її спілкування та виховання. По їх проявам можна судити про виховання людини. Саме тому у групу невихованих може потрапити людина освічена, тому що культура не вичерпується освіченістю, вона охоплює увесь цілісний духовно-моральний світ людини.

Під культурою почуттів ми розуміємо міру духовного розвитку почуттів, емоційності людини, її здатність до витонченого сприйняття. Культура почуттів – це потяг розкрити, розвинути в собі всі здібності і можливості тонкого відчуття, щоб збагатити своє життя усіма барвами, співзвуччями земного світу, щоб було чим поділитись з коханими та близькими, з усіма, хто хоче прийняти накопиченні душею скарби. Це душевна потреба

співпереживати всьому живому, що існує. Якщо немає такої внутрішньої потреби – ні одні хитрощі не допоможуть приховати душевну бідність.

В.О. Сухомлинський вважав, що музика, мелодія, краса музичних звуків – важливий засіб морального і розумового виховання людини, джерело благородства серця і чистоти душі. Музика відкриває людям очі на красу природи, моральних стосунків, праці. Завдяки музиці в людині пробуджується уявлення про величне, прекрасне не лише у навколишньому світі, але і в самому собі. Музика – могутній засіб самовиховання. Багатство емоційного життя далеко не завжди знаходиться в прямій залежності від розумового розвитку, вченості, знань. Гармонія вченості і емоційної культури – одне з головних завдань виховної роботи в сучасній школі. Відставання культури почуттів від інтелектуального «багажу» – велике зло, яке часто є причиною того, що деякі молоді люди, підлітки стають на неправильний шлях поведінки.

Відчуття людини не пробудиш без співчуття, співпереживання, без уміння прийняти у своє серце найтонші рухи душі іншої людини. Одна з важливих проблем виховання – прагнути, щоб людина бачила, відчувала людську красу, людську працю, людську гідність в речах, предметах, цінностях, створених людиною для людини. Естетика життя – це передусім краса праці в усій його різноманітності і багатогранності.

Майстерність і мистецтво виховання полягають в тому, щоб естетичні цінності вже в дитинстві складали індивідуальний, особистий світ краси в житті вихованця. Культура естетичних почуттів вимагає високої загальної культури шкільного життя, особливо моральної культури – ставлення до людини як до вищої цінності. Естетичні цінності виявляться безсилими в ситуації, де панує грубість, байдужість, непорядність в «дрібницях» повсякденних відносин.

Джерелом культури людських емоцій є здатність учителя відчувати серцем внутрішній духовний світ дитини, підлітка, хлопця, дівчини. У дитини бувають свої тривоги, радощі, турботи, горе. Учителю, який володіє високою емоційною культурою, відчуває світ людини по тому віддзеркаленню думок, почуттів, переживань, які випромінюють очі.

В.С. Мухіна вважає, що нові грані почуттів дитини

молодшого шкільного віку розвиваються, передусім, усередині навчальної діяльності і з приводу навчальної діяльності. Засвоюючи нові знання, слухаючи казки та історії, які читає вчитель, споглядаючи явища природи, розглядаючи ілюстрації до книжок і орієнтуючись на емоційне відношення учителя до того, що розглядається на уроці, дитина засвоює не лише інформацію, але і її оцінку дорослим. Чим більше дізнається молодший школяр про навколишній світ, тим більш різноманітними і складними стають його почуття.

Ми розробили дидактичні умови формування культури почуттів учнів молодшого шкільного віку:

- ознайомлення на уроках музики з фортепіанним циклом П.І. Чайковського «Дитячий альбом»;

- застосування вправ-розспівок на матеріалі мелодій «Дитячого альбому» П.І. Чайковського;

- введення на уроках рухово-ритмічної імпровізації.

Перша умова формування культури почуттів є ознайомлення на уроках музики з циклом П.І. Чайковського «Дитячий альбом». У зв'язку з живими для дітей темами, в простій формі Чайковський з усією щирістю виразив своє відношення до дітей, дитячого світу. Важливою особливістю «Дитячого альбому» є бачення життя одночасно дитячими і дорослими очима. У циклі два сюжети: в першому відобразився день дитини, а другий символізує життєвий шлях людини.

Опус складається з ряду мініатюрних циклів. У початковий цикл входять «Ранкова молитва» (соль мажор), «Зимовий ранок» (сі мінор) і «Мама» (соль мажор). З чистою і суворою «Ранковою молитвою» контрастує тривожний, проїнятий трагічними передчуттями пейзаж «Зимовий ранок». У ньому дитина відчуває суворий світ, в якому вона опинилась, розлучившись з батьківською домівкою (тут не випадкова схожість з романсом «Якби знала я...»). Світ і спокій дитячої душі повертає «Мама».

Наступні п'єси (№ 4-11) присвячені дитячим іграм і танцям. За чарівними ре-мажорними «Грою в лошадки» і «Маршем дерев'яних солдатиків» (провісником деяких номерів з «Лускунчика») – іграми хлопчика – слідує п'єси, героєм яких є дівчинка: «Нова лялька» (сі-бемоль мажор), де дитина сповнена блаженного задоволення від отриманого подарунка, прониклива, сумна «Хвороба ляльки» (соль мінор) і скорботний марш

«Похорони ляльки» (до мінор; його передвісники – відхилення в цю тональність в двох попередніх п'єсах).

Світлий, людяний «Вальс» (мі-бемоль мажор) танцюють, як і два наступні танці, обидва герої. Сумне відхилення в соль мінор в крайніх частинах вальсу – «Тінь», «Хвороба ляльки», в середньому розділі – відголосся «Похоронів ляльки». Чарівна, російська по колориту «Полька» (сі-бемоль мажор). У її крайніх розділах виконує соло дівчинка, а в середньому – хлопчик. Суворі «Мазурка», в якій перед репризою звучить початковий гармонійний зворот «Зимового ранку», замикає низку «домашніх» п'єс, що починаються в ре мажорі і закінчуються в ре мінорі.

Далі слідує «подорожі» – спочатку «по Росії», потім «за кордон». «Російська пісня» (фа мажор; її фольклорне джерело – пісня «Голова чи, ти, моя голівонька») схожа на «Прогулянки» з «Картинок з виставки» М.Мусоргського. «Мужик на гармоніці грає» – маленька, але важлива по своєму узагальнювальному значенню, не так комічна, а трагічна замальовка бідної Росії. Цій п'єсі протиставлена «Камаринська» в ре мажорі. У тій же тональності написана «Італійська пісенька». Поетична, сумна «Старовинна французька пісенька» (соль мінор) утілює музичними засобами XIX ст. колорит далекого минулого (вона використана П.Чайковським як гімн менестрелів в опері «Орлеанська діва».) Наступна «Німецька пісенька». Чаруюча «Неаполітанська пісенька» («закордонні мандри» закінчуються, як і почалися, в Італії) запозичена з «Лебединного озера».

«Казка няні», «Баба-яга» (мі мінор) і «Солодке марення» (до мажор) – складають «вечірній» цикл. Казки узагальнюють віковий досвід, який визначений також майбутнім поколінням, і страшна «Баба-яга» передбачає трагічну (теж мінорну) п'єсу «В церкві». Дія народних казок несе заспокоєння, і, проти ночі, в заплещених очах народжуються дивні видіння, де переплітаються дійсність, сон, мрії... В «Солодкому маренні», наближеній до жанру любовного дуєту, в першій фразі цитується кульмінаційна інтонація першого речення «Ранкової молитви», у середньому розділі п'єси встановлюється головна тональність початкового і заключного триптихів; фактура «Солодкого марення» зв'язує її з заключною мініатюрою «Шарманщик співає». (Сучасник «Дитячого альбому» – опус 40

завершується п'єсою «Перерванні марення», де звучить та ж «Пісенька шарманщика»).

«Пісня жайворонка» (соль мажор), «В церкві» (мі мінор) і «Шарманщик співає» (соль мажор) – складає філософський епілог цикла.

Назва «Пісня жайворонка» говорить про те, що знову настав ранок і вже не зимовий, а весняний. Ця п'єса (одна з перлин в «Дитячому альбомі») символізує ранок життя, а наступна – її вечір. У п'єсі «В церкві» впізнається музика вечірньої молитви, звучної із словами «Помилуй мя, Боже...»

Друга умова – застосування вправ-розспівок на матеріалі мелодій «Дитячого альбому» П.І. Чайковського. Спів є природним способом вираження естетичних почуттів, дійовим засобом активного залучення школярів до музики. З усіх видів виконавського мистецтва він є найдоступнішим для дітей видом музичної діяльності, порівняно легко засвоюється ними, не вимагає значної попередньої підготовки. Тому спів здавна розглядався як один з основних засобів музичного виховання. У процесі співу учні засвоюють музичну мову, пізнають жанрову основу пісні. У них розвиваються музичні здібності, емоційний відгук на музику, формується музичне сприймання, виховується інтерес до музики. Учні не просто пізнають музичну мову – вони починають активно користуватися нею у виконавській діяльності.

Неповторна краса мелодій, проспіване слово, яке несе в собі значний емоційний заряд – усе це розкриває дітям багатий і складний світ людських почуттів і переживань. Засобами вокальної музики учні пізнають навколишню дійсність і себе в ній, безпосередньо чи опосередковано виражають своє ставлення до життя. Із всіх видів музичного мистецтва – спів представляє собою найбільш сприйнятливую форму зацікавлення дитини художньою роботою.

Третьою умовою є введення на уроках рухово-ритмічної імпровізації. Імпровізація (в перекладі з латинської – «неочікуваний») – процес, при якому творіння музики виникає під час її виконання. Імпровізація – один з найдавніших типів музикування, але, на жаль, ще мало досліджений. Головне в імпровізації – образність, форма, різнобічність технічних прийомів, непередбачуваність, але у той же час логічність. Почуття ритму особливо важко піддається розвитку. Ритмічні

можливості дітей недостатньо активізуються, якщо музичне виховання вклучає тільки спів і слухання музики. Формування почуття ритму вимагає активного засвоєння музично-ритмічних співвідношень. Цьому сприяють музично-ритмічні рухи, гра на найпростіших ритмічних інструментах. Педагогічний досвід показує, що елементарне музикування значно активізує ритмічне почуття учнів. Воно розвивається в процесі гри, при використанні ритмічних акомпанементів до п'єс «Дитячого альбому» та інших творів для слухання. Виконуючи такі завдання, школярі спостерігають за ритмічним розвитком музики, емоційно співпереживають. Робота повинна бути побудована у формі гри, творчих завдань.

Аналіз літератури з проблеми дослідження показав, що під культурою почуттів слід розуміти міру духовного розвитку почуттів, емоційності людини, її здатність до витонченого сприйняття. Моральне виховання є найважливішою стороною формування і розвитку особистості дитини. Формування культури почуттів і припускає подальше ставлення її до батьків, людей, колективу однолітків, суспільства, Батьківщини, праці, своїх обов'язків і до самого себе.

Розроблені нами дидактичні умови, а саме: ознайомлення на уроках музики з циклом П. Чайковського «Дитячий альбом»; застосування вправ – розспівок на матеріалі мелодій «Дитячого альбому» П. Чайковського; введення на уроках рухово-ритмічної імпровізації будуть сприяти більш ефективному формуванню культури почуттів учнів молодшого шкільного віку на уроках музики.